

УДК 902.26(477.82)

Івакін Всеволод

кандидат історичних наук,
завідувач відділу археології Києва,
Інститут археології НАН України,
Київ, Україна,
wkniaz16@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0074-1963>

Зоценко Іван

молодший науковий співробітник відділу археології Києва,
Інститут археології НАН України,
Київ, Україна,
zotsenkoi@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8517-7101>

Борисов Артем

молодший науковий співробітник
відділу давньоруської та середньовічної археології,
Інститут археології НАН України,
Київ, Україна,
artem_borysov@iananu.org.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2322-2277>

Сорокун Андрій

співробітник Архітектурно-археологічної експедиції,
Інститут археології НАН України,
Київ, Україна,
sorokun_a@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8506-4817>

КОМПЛЕКС АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК В РАЙОНІ С. ОСТРІВ РОКИТНЯНСЬКОГО РАЙОНУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ. ПАМ'ЯТКООХОРОННИЙ АСПЕКТ

***Анотація:** Комплекс археологічних пам'яток у районі с. Острів Рокитнянського району Київської області є унікальною для України пам'яткою, яка висвітлює зв'язки середньовічної Русі з населенням мігрантів з Балтійського узбережжя. Найраніші знахідки на терасі відносяться до скіфського часу, культурний шар черняхівського поселення*

зафіксований по всій площі розкопу, виявлені також об'єкти ранньослов'янського часу. Для розробки облікової документації на комплекс різночасових пам'яток співробітниками Архітектурно-археологічної експедиції була створена геоінформаційна система «Острів». Разом із вирішенням аналітичних завдань археологічної науки вона розрахована на створення сучасної облікової документації для ведення діяльності з охорони археологічних пам'яток. Предметом охорони пам'ятки є її археологічний культурний шар з усіма особливостями його структури та залягання, а також збережені в ньому *in situ* об'єкти археологічної спадщини: залишки споруд, господарчі об'єкти, поховання та фортифікація, вивчення яких можливе лише за умов застосування наукових методів археологічних розвідок і розкопок. Предметом охорони зазначеної пам'ятки є культурний шар по всій глибині залягання та площі поширення із рухомими та нерухомими предметами, який яскраво ілюструє життя, господарську діяльність, побут та релігійні погляди давнього населення території України.

Ключові слова: археологічний комплекс, різночасові археологічні пам'ятки, геоінформаційна система, облікова документація, охорона пам'яток.

Архітектурно-археологічна експедиція Інституту археології Національної академії наук України (далі – ІА НАН України) продовжує археологічні дослідження виявленого у 2017 р. західно-балтського некрополя та розташованого на відстані 500 м від нього давньоруського городища в урочищі Старі Сухоліси. Могильник Острів розташований між селами Пугачівка та Острів Рокитнянського району Київської області на правому березі р. Рось та займає першу надзаплавну терасу, яка поступово знижується в напрямку до річки. Загалом за 2017–2019 рр. на пам'ятці було досліджено близько 1436 м². Найраніші знахідки на терасі відносяться до скіфського часу: під час археологічних робіт виявлено амфору фасоського виробництва (IV ст. до н. е.) та фрагменти ліпного посуду епохи раннього залізного віку (визначення к. і. н. Ю. Болтрика). Можливо, ці знахідки відносяться до одного з трьох курганів, зафіксованих на карті триверстового масштабу другої половини XIX ст., проте повністю зруйнованих у XIX–XX ст. внаслідок сільсько-господарської діяльності.

Слід відзначити, що поховальні комплекси західно-балтського могильника були впущені у більш ранні нашарування черняхівського часу, які також вивчалися під час дослідження (к. і. н. О. Милашевський). Культурний шар черняхівського поселення зафіксований по всій площі розкопу, виявлені окремі житлові та господарські споруди, зібраний численний археологічний матеріал (фрагменти кераміки, вироби з кістки, арбалетоподібні фібули, монети). Відносною несподіванкою стала знахідка ранньослов'янської напівземлянки з піччю-кам'янкою. Виявлений у споруді посуд характерний для празьких старожитностей Східної Європи, що дозволяє попередньо датувати напівземлянку V–VII ст. н. е. (визначення к. і. н. Є. Синиці).

Найяскравіші та найвиразніші знахідки походять із поховальних комплексів середньовічного західно-балтського некрополя. Загалом у 2017–2019 рр. досліджені 67 інгумаційних поховань різного ступеня збереженості. Більшість

поховань орієнтовані головою на північ із сезонними відхиленнями. В одному з поховальних комплексів під кістками людини зафіксований кістяк молодого лощати зі зв'язаними ногами. Цей обряд знаходить прямі аналогії в синхронних пруських старожитностях Самбійського півострова. Супроводжувальний інвентар некрополя Острів виділяється численністю та різноманітністю у порівнянні із синхронними давньоруськими поховальними старожитностями XI–XII ст. У чоловічих похованнях виявлена зброя: сокири (тип IV за А. Кірпічніковим; тип М за Я. Петерсоном), вістря сулиць, елементи кінської упряжі (шпори), деталі чоловічого поясного набору, підковоподібні фібули різних типів тощо. У жіночих похованнях знайдені підковоподібні фібули, зооморфні браслети, бронзова шийна гривна, різноманітні намистини (каурі, скляні, обтягнуті золотою фольгою), пряслиця, виготовлені з овруцького пирофілітового сланцю. Слід відмітити знахідку предмету особистого благочестя – бронзовий натільний хрестик так званого «скандинавського типу». Виявлені поховання попередньо датуються в межах XI ст. За рідкісними виключеннями особливості поховального обряду та характерний поховальний інвентар не мають аналогій у давньоруській поховальній практиці вказаного періоду, а скоріше тяжіють до синхронних старожитностей західно-балтських племен – земгалів, селів, латгалів, куршів, прусів і жемайтів. На даному етапі досліджень автори ототожнюють могильник із давньоруським городищем в урочищі Старі Сухоліси, що розташоване на відстані 500 м на схід від некрополя, у заплаві низького лівого берега р. Рось, та є фортифікацією так званого болотного типу.

Задля визначення стратиграфічної ситуації на городищі колегами з Інституту археології Жешувського університету (керівник М. Джік) проведено буріння – через всю площу городища за віссю північ–південь, через кожні 2 м закладено 26 зондажів. У південній частині городища з метою вивчення особливостей будівельних конструкцій укріплень закладено невеликий розкоп (30×10 м). У розкопі вдалося зафіксувати залишки згорілих дерев'яних конструкцій, але через брак часу повністю вивчити цей цікавий об'єкт не вдалося, і він був законсервований. Серед знахідок, виявлених під час обстежень городища, необхідно відмітити давньоруський емалевий хрест XII ст.

Для розробки облікової документації співробітниками ІА НАН України кандидатом історичних наук О.В. Манігдою та А.В. Борисовим було розроблено геоінформаційну систему (ГІС).

Створена геоінформаційна система «Острів» разом із вирішенням аналітичних завдань археологічної науки розрахована на створення сучасної облікової документації для ведення діяльності з охорони археологічних пам'яток. Основу створення такої документації разом з інформацією про культурну, хронологічну належність пам'ятки складає:

- план пам'ятки;
- інформація про виміри площі;
- опис об'єктів, конструкцій, укріплень із зазначенням розмірів;

- встановлення меж буферної зони пам'ятки;
- інформація про винесення в натуру меж пам'ятки з позначенням координат винесених реперів;
- позначення ділянок, пошкоджених господарською діяльністю.

Для вирішення цих завдань застосовано можливості створеної геоінформаційної системи «Острів». ГІС «Острів» являє собою сучасну комп'ютерну технологію, що дозволяє поєднати модель зображення території (відображення карт, космо- та аерофотозображень земної поверхні) з інформацією табличного типу (статистичні дані, ознаки, показники тощо).

Конкретніше – це система, що забезпечує можливість використання, збереження, редагування, аналізу та відображення створених дослідником даних.

План комплексу створено на основі зйомки мікротопографії городища та могильника, проведеної кандидатом історичних наук О.В. Манігдою, А.В. Борисовим у серпні 2018 р.

Результати топографічної зйомки опрацьовано за допомогою ArcGIS 10.1. Для підготовки облікової документації створено низку масштабних планів уніфікованого зразка із позначенням:

- конструкцій пам'ятки;
- об'єктів;
- розкопів;
- стратиграфічних досліджень;
- сучасного стану ділянок, пошкоджених господарською діяльністю.

Проведено виміри площі пам'ятки:

- площа городища з укріпленнями – 1,75 га;
- площа майданчика городища – 0,85 га;
- площа пошкоджених ділянок – 0,22 га.

Підрховано розміри і конфігурацію укріплень та рельєфу пам'ятки, створено профілі.

Для ведення облікової документації по могильнику до ГІС «Острів» включені план розкопу 2017–2019 рр., реконструкції об'єктів, знайдених артефактів тощо. Створено ряд ортофото поховань (І.В. Зоценко).

Для усвідомлення місця функціонування середньовічних пам'яток – могильника та городища у системі мікрорегіону реконструйований рельєф навколо комплексу на базі топографічної основи масштабу 1:1000, де пам'ятки прив'язано до реальних географічних координат.

З метою постійного нагляду за станом комплексу І.В. Зоценком проведено моніторинг зміни господарської діяльності на городищі за допомогою використання ДДЗ, за результатами якого стало можливим складання необхідної документації, пов'язаної з режимом користування комплексом. Зокрема, було з'ясовано, що протягом 2016–2017 рр. сільськогосподарськими роботами було зруйновано частину фортифікаційної системи пам'ятки (розораний та знівельований рів площею 0,34 га).

Старшим науковим співробітником відділу археології Києва, кандидатом історичних наук В.А. Гнерою протягом 2017–2019 рр. проводилися системні аерофотодослідження за допомогою квадрокоптерів DJI Phantom. Зйомка проходила на різних висотах і під різними кутами для дистанційних досліджень та побудови цифрових моделей. Було виконано близько 40 аерофотообстежень у різні пори року, які дозволили зафіксувати сучасний стан пам'ятки та прослідкувати динаміку змін на території археологічного комплексу (як антропогенні, так і природні чинники, що впливають на пам'ятку). Також на основі аерофотознімків та методу фотограметрії було створено 3D модель городища та ортофотоплан могильника.

Протягом 2019 р. Острівським згоном ААЕ ІА НАН України під керівництвом А.А. Сорокуна для визначення меж поселення черняхівського часу були здійснені розвідкові роботи.

Результатом археологічних робіт 2017–2019 рр. стало створення облікових карток на чотири пам'ятки археології (могильника «Острів», багатошарового поселення «Острів», городища та неукріпленого поселення «ур. Старі Сухоліси») та загального паспорту «Комплекс різночасових археологічних пам'яток Острів-Старі Сухоліси».

Загальна характеристика території об'єкту: поселення та могильник Острів розташовані за 1,85 км на північний захід від центру с. Острів Рокитнянського району (будинки школи) та за 1,8 км на південний схід від церкви в с. Пугачівка Білоцерківського району на землях Острівської сільської ради. Пам'ятки розташовані на правому березі р. Рось. На їхній території виявлені сліди господарської діяльності доби неоліту та доби бронзи у вигляді окремих артефактів. У період раннього залізного віку у північній частині пам'ятки знаходилося невелике поселення. Багатошарове поселення та могильник розташовані на правому березі р. Рось (висота 12 м). Північний край пам'ятки збігається з лісовою захисною смугою та невеликим яром, що переходить у пониження, яке відокремлює площу пам'ятки від плато із східного та південного боку і впадає у вигляді балки на південному сході пам'ятки. Північно-східний край пам'ятки збігається зі схилом берега, що спадає до першої надзаплавної тераси р. Рось. Південний знаходиться по лінії невеличкої балки перпендикулярно до шосе, який знаходиться на відстані 250 м від вул. 8 березня с. Острів Рокитнянського району. Південно-західний край поселення розташований на відстані 330 м від шосе між селами Пугачівка та Острів Рокитнянського району. Загальна площа археологічного комплексу складає 158,65 га.

Пам'ятка є унікальним для України археологічним комплексом, який висвітлює зв'язки середньовічної Русі з балтським населенням. Предметом охорони пам'ятки є її археологічний культурний шар з усіма особливостями його структури та залягання, а також збережені у ньому *in situ* об'єкти археологічної спадщини – залишки споруд, господарчих об'єктів, поховань та фортифікації, вивчення яких можливе лише за умов застосування наукових методів археологічних розвідок і розкопок. Предметом охорони зазначеної пам'ятки є культурний шар по всій

глибині залягання та площі поширення із рухомими та нерухомими предметами, який яскраво ілюструє життя, господарську діяльність, побут і релігійні погляди давнього населення території України.

Виходячи з вищесказаного, автори досліджень рекомендують віднести комплекс різночасових археологічних пам'яток Острів – Старі Сухоліси до категорії пам'яток національного значення.

Ivakin Vsevolod

PhD, chief of the department of archeology of Kyiv,
Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
wkniaz16@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0074-1963>

Zotsenko Ivan

junior researcher of the Department of Archeology of Kyiv,
Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
zotsenkoi@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8517-7101>

Borisov Artem

Junior Research Fellow
Department of Old Rus and Medieval Archeology,
Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
artem_borysov@iananu.org.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2322-2277>

Sorokun Andrew

junior researcher of the Architectural-archaeological expedition
Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
sorokun_a@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8506-4817>

**COMPLEX OF ARCHEOLOGICAL MONUMENTS IN THE AREA
OF OSTRIV OF ROKYTNE DISTRICT OF KYIV REGION.
SAFEGUARDING CULTURAL HERITAGE ASPECT**

***Annotation.** The A complex of archeological monuments in the area of of Ostriv of Rokytna district of Kyiv region is a unique monument for Ukraine, which highlights the ties of medieval*

Rus with the population of migrants from the Baltic coast. The earliest finds on the territory date back to the Scythian period, the cultural layer of the Chernyakhiv settlement is recorded throughout the excavation area, and objects of the early Slavic period have also been discovered. The staff of the Architectural-Archaeological Expedition created the geoinformation system «Ostriv» to develop accounting documentation for a complex of monuments of different times. Along with solving the analytical problems of archaeological science, it is designed to create modern accounting documentation for the protection of archaeological sites. The subject of protection of the monument is its archaeological cultural layer with all the features of its structure and occurrence, as well as preserved in situ objects of archaeological heritage – the remains of buildings, farm buildings, burials and fortifications, the study of which is possible only if used scientific methods of archaeological explorations and excavations. The subject of protection of this monument is a cultural layer along the entire depth and area of distribution with movable and immovable objects, which vividly illustrates the life, economic activity, life and religious views of the ancient population of Ukraine.

Keywords: *archeological complex, archeological monuments of different times, geographic information system, accounting documentation, safeguarding cultural heritage.*

Подано до друку: 01.06.2020 р.